1. ***Поняття і види джерел аграрного права.***
2. ***Конституція України — правова основа аграрного права.***
3. ***Закони — основні джерела аграрного права.***
4. ***Підзаконні нормативні акти.***

Поняття і види джерел аграрного права. У теорії права під джерелами (формами) права розуміють спосіб зовнішнього прояву правових норм. До джерел права належать: нормативно-правовий акт, правовий звичай, нормативно-правовий договір, юридичний прецедент, юридична доктрина.

До джерел аграрного права відносять нормативно-правові ак-ти, нормативно-правові договори і правові звичаї.

Основним джерелом аграрного права є нормативно-правові акти, до яких належать закони і підзаконні акти. Особливістю джерел аграрного права як комплексної галузі є поєднання в нормативно-правових актах власне аграрно-правових норм і норм інших галу-зей права (цивільного, господарського, земельного, адміністратив-ного, трудового та ін.). За змістом правових норм акти аграрного права поділяють на уніфіковані (загальні) акти і диференційовані (спеціальні) акти. Уніфіковані акти містять норми, що регулюють майнові й організаційні відносини, які стосуються всіх суб'єктів аграрного права (про правовий режим земель сільськогосподарсь-кого призначення та ін.). Диференційовані акти включають нор-ми, що регулюють правовий статус окремих суб'єктів аграрного підприємництва або окремі види аграрного господарювання (в га-лузі насінництва, тваринництва та ін.).

Із розвитком ринкових відносин в аграрному секторі зростає роль нормативно-правового договору як джерела аграрного права. Нормативно-правовим договором є угода суб'єктів аграрного права, яка містить нові юридичні правила. Наприклад, згідно зі ст. 8 Зако-ну України «Про споживчу кооперацію» взаємовідносини між спо-живчими товариствами та їх спілками будуються на договірних за-садах. Товариства на підставі договору можуть делегувати спілкам частину своїх повноважень і виконання окремих функцій.

Дедалі більшого поширення і застосування у сфері аграрних відносин набуває правовий звичай. У цивільному праві звичаєм ділового обороту визнається не передбачене законодавством пра-вило поведінки, яке склалось і широко застосовується у сфері підприємницької діяльності. Правовий звичай здебільшого засто-совують у галузі зовнішньоекономічної діяльності (стосовно про-цедури ведення переговорів тощо).

Конституція України — правова основа аграрного права. Конституційні основи правового господарського порядку в аграр-ному секторі Україні становлять: право власності українського народу на землю, її надра, атмосферне повітря, водні та інші при-родні ресурси, які розміщені у межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) еко-номічної зони, що здійснюється від імені українського народу ор-ганами державної влади і органами місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією; право кожного громадянина користуватися природними об'єктами права власності народу від-повідно до закону; забезпечення державою захисту прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальної спрямова-ності економіки, недопущення використання власності на шкоду людині і суспільст у, визнання всіх суб'єктів права власності рів-ними перед законом (ст. 13); право кожного володіти, користува-тися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інте-лектуальної, творчої діяльності, визнання непорушності права приватної власності, недопущення протиправного позбавлення власності (ст. 41); економічна багатоманітність (ст. 15); право кожного на підприємницьку діяльність, не заборонену законом; забезпечення державою захисту конкуренції в підприємницькій діяльності, недопущення зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірного обмеження конкуренції та недобросо-вісної конкуренції, визначення правил конкуренції та норм анти-монопольного регулювання винятково законом, захист прав спо-живачів (ст. 42); визначення винятково законом правових засад і гарантій підприємництва (ст. 92); забезпечення державою еко-логічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги на тери-торії України (ст. 16); забезпечення державою належних, безпеч-них і здорових умов праці (ст. 43); взаємовигідне співробітництво з іншими країнами (ст. 18); визнання і дія в Україні принципу верховенства права (ст. 8).

Закони — основні джерела аграрного права. За предметом ре-гулювання аграрні

закони поділяють на загальні акти і дифе-ренційовані (спеціальні) акти. Загальні акти містять норми, що регулюють майнові й організаційні відносини, які стосуються ор-ганізаційно-правової перебудови структури агропромислового комплексу, аграрної реформи та створення ефективних товаровиробників сільськогосподарської продукції. Диференційовані ак-ти включають норми, що регулюють правовий статус окремих суб'єк-тів аграрного підприємництва або окремі види аграрного господа-рювання (в галузі насінництва, тваринництва та ін.).

До загальних актів належать закони: «Про колективне сільсько-господарське підприємство», норми якого визначають правовий ста-тус колективного сільськогосподарського підприємства (далі — КСГП), регулюють відносини права членства в КСГП, відносини власності і паювання майнових фондів, оплату праці членів КСГП, основний режим виробничо-господарської діяльності, право само-врядування, взаємини держави і колективного сільськогосподарсь-кого підприємства, порядок реорганізації або ліквідації КСГП; «Про сільськогосподарську кооперацію», який визначає види сільсько-господарських кооперативів, порядок їх державної реєстрації, права та обов'язки членів кооперативу, правовий режим майна і землі, розподіл доходів, взаємини держави і кооперативу та ін.; «Про спо-живчу кооперацію», який визначає правові, економічні та соціальні основи діяльності споживчої кооперації як добровільного об'єднан-ня громадян для спільного ведення господарської діяльності з метою поліпшення свого економічного та соціального стану; «Про кредитні спілки», який визначає організаційні, правові та економічні засади створення та діяльності кредитних спілок, що являють собою непри-буткові організації, засновані фізичними особами, професійними спілками, їх об'єднаннями на кооперативних засадах з метою задо-волення потреб їх членів у взаємному кредитуванні та наданні фінан-сових послуг за рахунок об'єднаних грошових внесків членів кре-дитних спілок; «Про фермерське господарство», який визначає економічні, соціальні і правові основи створення та діяльності фер-мерських господарств в Україні; Земельний кодекс України (далі — ЗК), який визначає правовий режим землі як головного засобу сільськогосподарського (аграрного) виробництва, права та обов 'язки власників і користувачів землі, відповідальність за її раціональне використання.

До диференційованих актів належать закони: «Про насіння і са-дивний матеріал», «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них», «Про племінну справу в тваринництві», «Про ветеринарну медицину», «Про зерно та ринок зерна в Україні».

Підзаконні нормативні акти. Підзаконними нормативними акта-ми є постанови Верховної Ради України, нормативні укази Прези-дента України, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів Украї-ни, накази, положення, інструкції, що приймаються Міністерством аграрної політики України, іншими міністерствами й

відомства-ми України, нормативні акти місцевих рад та місцевих державних адміністрацій, локальні нормативні акти аграрних суб'єктів з пи-тань сільськогосподарського виробництва і підприємництва.

Постанови Верховної Ради України є обов'язковими як для парламентських комітетів та інших органів Верховної Ради Ук-раїни; так і длД органів виконавчої влади й органів місцевого са-моврядування. До джерел аграрного права належить, наприклад, Постанова Верховної Ради України від 10 липня 1996 р. «Про по-рядок введенні в дію Закону України «Про особливості привати-зації майна в агропромисловому комплексі». Цією постановою бу-ло затверджені? перелік підприємств у системі агропромислового комплексу (даДІ — АПК), які підлягають приватизації за пого-дженням із Кабінетом Міністрів України.

Укази Президента України видаються на розвиток Консти-туції України їа чинного законодавства і є обов'язковими для ви-конання на території України органами виконавчої влади та орга-нами місцевого самоврядування, підприємствами й організаціями незалежно від форм власності, а також громадянами. Укази Пре-зидента України видаються для термінового правового врегулю-вання питань раціональної аграрної політики.

До указів Президента України з питань розвитку агропромис-лового комплексу належать: «Про невідкладні заходи щодо при-скорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського ви-робництва» від 10 листопада 1994 р. № 666/94, «Про заходи щодо реформування аграрних відносин» від 18 січня 1995 р. № 63/95, «Про Основні напрями розвитку агропромислового комплексу Ук-раїни» від 29 квітня 1998 р. № 389/98, «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» від 3 грудня 1999 р. № 1529/99, «Про заходи щодо захисту внутріш-нього ринку від імпортної сільськогосподарської продукції та про-довольства» від 7 травня 1999 р. № 98/99-рп, «Про заходи щодо забезпечення захисту майнових прав селян у процесі реформуван-ня аграрного сектора економіки» від 29 січня 2001 р. № 62/2001 та інші.

Кабінет Міністрів України в межах своєї компетенції видає з питань розвитку АПК постанови й розпорядження, які є обов'яз-ковими для виконання суб'єктами аграрного підприємництва неза-лежно від форм їх власності. Постанови Кабінету Міністрів України приймаютья на виконання законів України і указів Президента України, якимії регулюють відносини з організації сільськогосподар-ського виробництва, приватизації державного майна в АПК і зем-лі, використання сільськогосподарських земель,

сприяння розвитку фермерських господарств, соціальної сфери на селі.

До постанов Кабінету Міністрів України з питань розвитку АПК належать: «Про заходи щодо поліпшення насінництва сільсь-когосподарських культур» від 16 червня 1993 р. № 459; «Про при-скорення організації біржового сільськогосподарського ринку» від 17 листопада 1995 р. № 916; «Про прискорення приватизації майна в агропромисловому комплексі та спрощення процедури її прове-дення» від 19 липня 1996 р. № 755; «Про Концепцію розвитку бір-жового ринку сільськогосподарської продукції» від 5 серпня 1997 р. № 848; «Про затвердження Положення про порядок справляння та обліку фіксованого сільськогосподарського податку» від 23 квітня 1999 р. № 658; «Про порядок використання коштів державного бюджету, що спрямовуються на придбання вітчизняної техніки та обладнання для агропромислового комплексу на умовах фінансо-вого лізингу та заходи по операціях фінансового лізингу» від 10 груд-ня 2003 р. № 1904; «Про забезпечення реалізації деяких положень Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні» від 17 листо-пада 2004 р. № 1569.

Нормативні акти міністерств, відомств та інших органів вико-навчої влади поширюються на внутрішньогалузеві і міжгалузеві (міжвідомчі) відносини, в яких містяться норми, прийняття яких є компетенцією кількох центральних органів виконавчої влади.

До джерел аграрного права належать такі нормативні акти міністерств і відомств: наказ Міністерства сільського господар-ства і продовольства України від 30 листопада 1993 р. «Про поря-док оплати робіт, що виконуються проектно-розвідувальними стан-ціями хімізації сільського господарства»; наказ Міністерства сільського господарства і продовольства України від 10 жовтня 1995 р. «Про затвердження Порядку приймання, зберігання, пе-реробки і розрахунків за молочну сировину на давальницьких умовах»; наказ Державного комітету по земельних ресурсах від 15 березня 1995 р. «Про затвердження Тимчасового порядку про-ведення робіт із видачі державних актів колективним сільськогос-подарським підприємствам, сільськогосподарським кооператив-вам, сільськогосподарським акціонерним товариствам, у тому числі створеним на базі радгоспів та інших сільськогосподарських під-приємств, на право колективної власності на землю»; наказ Міністерства аграрної політики України від 14 липня 2003 р. «Про за-твердження Положення про умови проведення конкурсу на надання часткової компенсації вартості складної сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва»; наказ Міністерства аграрної політики України від 25 серпня 2005 р. № 425 «Про затвердження Порядку визначення на конкурсних засадах переліку сільськогос-подарської і переробної техніки, закупівля якої фінансується за рахунок коштів державного бюджету».

До міжгалузевих (міжвідомчих) нормативних актів, що стосу-ються сфери аграрних відносин, належать: Положення про поря-док реалізації на зовнішньому ринку сільськогосподарської продукції, затверджене наказом Міністерства сільського господар-ства України, Міністерства економіки України, Міністерства зов-нішніх економічних зв'язків і торгівлі України, Державного митного комітету України від 18 січня 1994 р. № 37-19-1-12/314; наказ Міністерства сільського господарства України та Української академії аграрних наук від 18 березня 1996 р. № 85/17 «Про затве-рдження Типового положенні про міжрегіональний та районний агроторговий дім»; Порядок поставки концерном «Украгротехсервіс» державним машинно-технологічним станціям, сільсько-господарським товаровиробникам та іншим суб'єктам господарю-вання всіх форм власності тракторів, сільськогосподарської техніки фірми «Дір енд Компані», запасних частин і технічних рідин та проведення розрахунків за них, затверджений наказом Міністерства агропромислового комплексу України, Міністерства фінансів України, Міністерства економіки України від 14 травня 1999 р. № 195/129/65; Порядок проведення розрахунків із поста-чальниками насіння сільськогосподарських рослин до державного резервного насіннєвого фонду і користувачами, затверджений на-казом Міністерства аграрної політики України і Міністерства фі-нансів України від 28 листопада 2003 р. № 423/645; Порядок вико-ристання коштів, передбачених у Державному бюджеті України на програму розвитку виробництва біодизеля, затверджений наказом Міністерства аграрної політики України і Міністерства фінансів України від 10 листопада 2003 р. № 398/620.

Нормативні акти місцевий рад та місцевих державних адміністрацій належать до *нормативних актів територіальної дії,*
тобто вони поширюються на суб'єктів аграрного виробництва, розташо-ваних на відповідній території. Згідно зі ст. 59 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» місцеві ради в межах своїх повноважень приймають нормативні та інші акти у формі рішень. Акти органів місцевого самоврядування, що мають нор-мативний характер і регулюють аграрні відносини, належать до нормативних актів (джерел) аграрного права. У рішеннях сільсь-ких, селищних, міських рад, якими, відповідно до п. 22 ст. 26 цього закону, затверджуються програми соціально-економічного та культурного розвитку відповідних адміністративно-територі-альних одиниць, як правило, визначаються заходи щодо сприяння розвитку сільського господарства, раціонального використання земель, підвищення врожайності сільськогосподарської продук-ції та її реалізації, а також затверджуються цільові місцеві програ-ми приватизації в АПК. Згідно зі ст. 33 цього закону виконавчим органам сільських, селищних, міських рад належать повноважен-ня з прийняття актів у сфері регулювання земельних відносин та охорони навколишнього природного середовища.

ЗК передбачено повноваження обласних, районних, міських, селищних, сільських рад у галузі земельних відносин, зокрема щодо прийняття відповідних рішень нормативного характеру (ст. 8-12).

Окремим джерелом аграрного права є *внутрішньогоспо-дарські локальні акти,* які приймаються суб'єктами аграрного господарювання. За порядком набуття юридичної сили вони роз-межовуються на дві групи.

До першої групи належать внутрішньогосподарські норматив-но-правові акти, які набувають юридичної сили з моменту реє-страції підприємства у відповідних державних органах. До дру-гої — акти, що набувають юридичної сили з моменту прийняття їх найвищими органами самоврядування господарств — загальни-ми зборами членів підприємств, акціонерів, учасників товариств із обмеженою відповідальністю та членів трудового колективу орендного підприємства тощо[1]. Так, згідно зі ст. 87, 120, 134 ЦК до першої групи локальних нормативно-правових актів належить статут господарства, а в повних і командитних товариствах — зас-новницький договір. До другої — всі інші внутрішньогоспо-дарські корпоративні правові акти.

Згідно зі ст. 88 ЦК України установчі документи мають місти-ти положення (норми права), якими регулюються внутрішні від-носини у процесі створення і діяльності товариства або установи. Аграрні підприємства у прийнятті свого статуту можуть скориста-тися змістом Примірного зразка Статуту колективного сільсько-господарського підприємства 1988 р. (зі змінами та доповнення-ми, внесеними до нього представницьким органом колективних сільськогосподарських підприємств — Республіканською радою у 1992 р.). Положення Примірного зразка Статуту колективного сільськогосподарського підприємства 1992 р. мають рекоменда-ційний характер, тому вони можуть бути використані аграрними підприємствами у підготовці власних статутів. При цьому, відпо-відно до ст. 4 Закону України «Про колективне сільськогосподар-ське підприємство», у статутах повинні бути зазначені назва гос-подарства, його місцезнаходження, предмет і цілі діяльності, порядок вступу до членів підприємства і виходу з нього, права й обов'язки членів, органи управління, самоврядування і контролю, компе-тенція цих органів, порядок створення майна та іншої власності членів — суб'єктів підприємництва, порядок розподілу прибутків господарств, умови і порядок виключення зі складу членів колек-тивного підприємства, умови реорганізації та припинення діяль-ності підприємства.

До внутрішньогосподарських локальних актів належать та-кож розпорядчі (управлінські, самоврядні) акти уповноважених органів управління (самоврядування) юридичних осіб приватного права й юридичних осіб публічного права, що діють в аграрній сфері й містять норми, якими регулюється господарська та інша діяльність у сфері сільськогосподарського виробництва. Такими є, наприклад, правила внутрішнього розпорядку сільськогоспо-дарського кооперативу, колективного

сільськогосподарського під-приємства, фермерського господарства (в якому працюють наймані працівники), державного сільськогосподарського підприємства, сільськогосподарського акціонерного товариства тощо. Ними ре-гулюються порядок та умови набуття і припинення членства, пра-ва й обов'язки членів товариства, порядок і умови господарської діяльності, трудовий розпорядок дня, режим праці у відповідному сезоні сільськогосподарського виробництва, оплата сільськогос-подарського виробництва, оплата праці, відпусток, дисциплінар-ної і статутної відповідальності тощо. Сільськогосподарські юри-дичні особи можуть приймати й інші внутрішньогосподарські нормативні акти, наприклад, положення про структурні підрозділи підприємства: бригаду, ферму, механізований загін, ланку, інструкції з правил техніки безпеки, поводження з худо-бою та іншими тваринами[1].

Запитання для самоконтролю

1. Які джерела аграрного права Ви знаєте?
2. Що таке аграрне законодавство?
3. Що являють собою правові форми актів аграрного законо-давства?
4. Які характерні ознаки аграрного законодавства Ви знаєте?
5. Чим зумовлена численність актів аграрного законодавства?
6. За якими критеріями можна класифікувати акти аграрно-го законодавства?
7. На які види поділяється аграрне законодавство залежно від юридичної сили актів?
8. Які законодавчі акти належать до системи статусних (компетенційних) законів?
9. Які суб'єкти аграрного права приймають локальні правові акти?
10. Які суб'єкти аграрного права приймають регуляторні пра-вові акти?